

МІСТО

На вулицях містечка Монморансі людей майже не було, але в багатьох вікнах світилось ще. Світло пробивалось між фіранками і миготіло між деревами.

В ресторані невеличкого готелю гостей було небагато, хоч все чекало на їх прихід. Підлога була чисто вимита, на столах красувалися скатерки, з тоненьких скляних ваз витягалися стеблини квітів. Стук біліярдних куль долітав із сусідньої кімнати. Була неділя.

За буфетом господар зі святковим виразом лица і в новій квітистій краватці підводив рахунки, якась висохла жінка сиділа за касою, за одним із столиків двоє панів жваво про щось розмовляли і так захопились розмовою, що майже стукались чолами один з одним.

Недалеко від них за столиком, що стояв близько грубки, сиділа пані. Це не стара, чорноока, з тонкими устами і повними хвилястими формами. Пані була в білій блюзці, і волосся її було завито. Увесь час вона легенько всміхалась, невідомо до кого. Вона нетерпляче поглядала на двері, але з апетитом їла смажене м'ясо зі смаженою картоплею.

В цей час вони ввійшли. Він кремезний, добре вбраний панок, на вигляд років за сорок, з певною ходою і товстою жилавою шиєю, і вона, по-дівочому легка й тонка, на вигляд більше дівчина, ніж жінка. Пані пильно їх оглянула. Але прихожі піднялися з господарем на вищій поверх. „Будуть почувати“, — подумала пані.

Тимчасом господар увів новоприбулих до великої кімнати. Посередині стояв стіл і пара стільців, при двох протилежних стінах дерев'яні ліжка, біля них нічні шафи, покриті коронковими скатерками, далі умивальник, дзеркало, на стінах кілька дешевих малюнків; двоє вікон і двері, що вели на балкон.

— Що, подобається? По-моєму, не погано. На день вистарчить, — сказав пан своїй супутниці, досвідченим оком оглядаючи все навколо. — А потім поїдемо далі.

Вона злегка хитнула головою, майже не дивлячись на нього. Погляд її ледве ковзнув по кімнаті. Поки він договорювався з господарем, вона вийшла на балкон, що був над самим входом до готелю. Дивилась на майдан, залитий молочносинім світлом місяця, тепер майже порожній, на будинки, всі нижчі від готелю, в якім вони зупинилися. За будинками на узгір'ї зібралась купа темних дерев; був там парк чи ліс. Під балконом стояло кілька людей і голосно балакали. В прозорому повітрі ясно можна було чути кожне слово з їх розмови.

Льоля почула за стіною його кроки...

— Що, гарно тут? — він підійшов до неї, і Льоля відчула на своїй шиї його віддих. Вона трохи заворушилась і вся тонка, з настороженим виразом очей, виглядала, як молода газеля, що почула шелест десь у кущах, зупинилася, повела очима, і ось-ось зірветься і полетить. Він задоволено потягнувся і пильно-уважно задивився на неї. У нього була тепер ця дівчина з ніжним, ясним лицем. Його погляд знавця озирнув її тоненьку, пропорційно збудовану постать. Товсте, грубе лице його, холодні очі освітілись вдоволенням усміхом. Дивився тепер на її обличчя.

— Яке у вас гарне чоло, — сказав він. І Льоля відчувала, що він казав у цю хвилину справді те, що думав. Щось усміхнулося в ній. Вона ж була така молоденька, і їй так хотілося весь час радіти. І щоб усе було ясно, гарно, весело навколо неї. Усміхався і він. Помовчавши, дивились на освітлені жовтявим місячним світлом будинки.

— Везе мені в житті, — сказав він.

— Ви це самі так кажете?

— А чому ні? Чому не сказати? Я сам цьому дивуюсь! — здвигнув він плечима.

„Це він про мене“, — подумала Льоля. Вона трошки піднесла голову, ковзнула очима по його профілю, всміхнулася, але легенько; обличчя лишилось майже серйозним.

„Чоловік і жінка?“ — відгадувала пані в білій блюзці, коли вони спустилися вниз до ресторану. „Ні. Щось не так. Може, молоде подружжя? Вона ще така молоденька. А він, певно, має гроші. Чи, просто, вона його приятелька? Так, це, мабуть, так і є“. Пані мала досвідчене око. О-о, вона пройшла життям. Вона знає вже. Він негарний, але пані була не дівчинка. Вона давно перестала цінити красу у мужчин і шукала в них

чогось іншого. Він знає смак життя. А, головне, він з грішми, це безперечно. Це видно з рухів, погляду, балачки. Пані свідомо не піймала себе на думці, але десь там у куточку душі це подумала, — що охоче була б сьогодні на місці його супутниці. І вона оглянула теж докладно. „Це ще каченя і багато не розуміє. Гарненька і добре вбрана, але ж дитина ще“.

Дедалі, може, під впливом випитого вина, дівчина ставала веселішою. Вона сміялась, вона багато тепер балакала; щось йому оповідала, але він, здається, не звертав уваги на зміст її слів, лише залюбки на неї дивився.

— А ти гарненька — раптом сказав він. Але вона наче не дочула, схилила голову трошки на бік, і в усіх рухах її було помітне тонке, вроджене й стримане кокетство. Вони їли добру вечерю, запивали її добрим вином.

Вони будуть часто так виїздити за місто. Він звільняється з праці в суботу в обід, і вони будуть проводити разом суботу по обіді й неділю. А вліті будуть їздити на пляжі. Вона буде вбрана, як лялька, о, про це вже він потурбується. Капелюхи можна купувати нові й шотижня, і щоб були гарно вбуті ніжки; ніжки у жінки — це головне. З її молодістю, з її красою!... О-о, вона може далеко зайти. Він її познайомить зі своїми приятелями... Він говорив, очі його поблискували. Льоля бачила, що на їх стіл дивились. Вона старалась поводитись, як можна, природніше і певніше, може, саме тому, що почувала себе не зовсім певно.

Льоля була третя, наймолодша дочка в сім'ї емігранта-робітника, що жила в двох тісних кімнатках маленького фабричного містечка. В їх мешканні меблі були стиснені, наче навалені на купу, день-у-день варилася та сама їжа, одяги завжди перешивали... І така була їх вулиця, ціла посяна такими самими, як їхній, будиночками з малюсенькими садками-городами, де мешкали такі самі робітники, як її батько. Тут жили робітники кількох націй: українці, французи, італійці, поляки, москалі. Українські хатки можна було завжди пізнати ще здалека: коло них росли соняшники. Часом українська колонія улаштувала свята. Тоді співали багато народних пісень, залю, що була дерев'яним бараком, вбирали квітками, портретами Шевченка і жовто-блакитними прапорами. А потім молодь танцювала.

Так минали роки, так і Льолині сестри стали паннами, повиходили заміж за своїх же таки робітників-емігрантів, що працювали теж на фабриці, так виросла й Льоля. І про неї всі казали, що вона найгарніша з трьох сестер. Вона нераз чула це.

Батько її, колишній старшина, примушений був бідою еміграційного життя піти на працю простого робітника, з роками трохи опустився, якось підупав; матері вона не пригадує інакше, як з вічно заклопотаним, перемученим виразом лица. І навколо ця вічна тіснота... Сумно ставало часами дівчині. Вона тоді довго дивилася на шлях, і якісь неясні плями зароджувалися в її

голові. І чим більше проходило часу, тим мрії її починали приймати все яснішу форму, щораз виразніше окреслювалися. Думка втекти до міста приваблювала її все більше. Вчитись, працювати там, чогось домогтися, от що хотіла вона, але її притягали теж рух, багато людей... Вона хотіла побачити велике, дуже велике місто. Хотіла пожити там.

Льоля мала талант: вона співала. Не погано співав батько, співала трохи й мати, обидві сестри, але голос Льолі помічали всі. І от вона захотіла вчитись співу і для цього вирішила від'їхати до столиці. Спочатку всі думали, що це лише балачки, але Льоля вперлася на своєму.

— Хочу, мушу їхати до Парижу! Хочу вчитись співу. — І даремні були всі докази, дівчина не хотіла ні про що інше чути! Боже ж мій, та вона роками про це мріяла! Як же вона могла змінити тепер своє рішення?

Батьки порадилися між собою.

— Ну, що ж, дитино, якщо ти почуваш, що це твій життєвий шлях, їдь тоді. Ти вже доросла, маєш свій розум. Але мусиш добре над усім подумати, щоб потім не шкодувала. Краще подумай ще. Може б лишилась тут з нами, — казали вони.

— Вийшла б трохи згодом заміж за Петра. Хлопець він хороший, тебе любить... — умовляла її мати.

Батьки боялися пускати Льолю у великий, незнаний Париж. Але даремні були їхні остороги! Де там! Молода, повна життя дівчина, — що могло її лякати?

— Грошей я тобі багато послати не можу, сама знаєш, — казав батько.

— І хто там буде тебе пильнувати? Ще захворіє там, — турбувалась мати.

— От вбила собі в голову дурницю, — доповідали старші сестри.

Але яке було життя її сестер? Одноманітне й нудне. Льоля лякалась такого майбутнього.

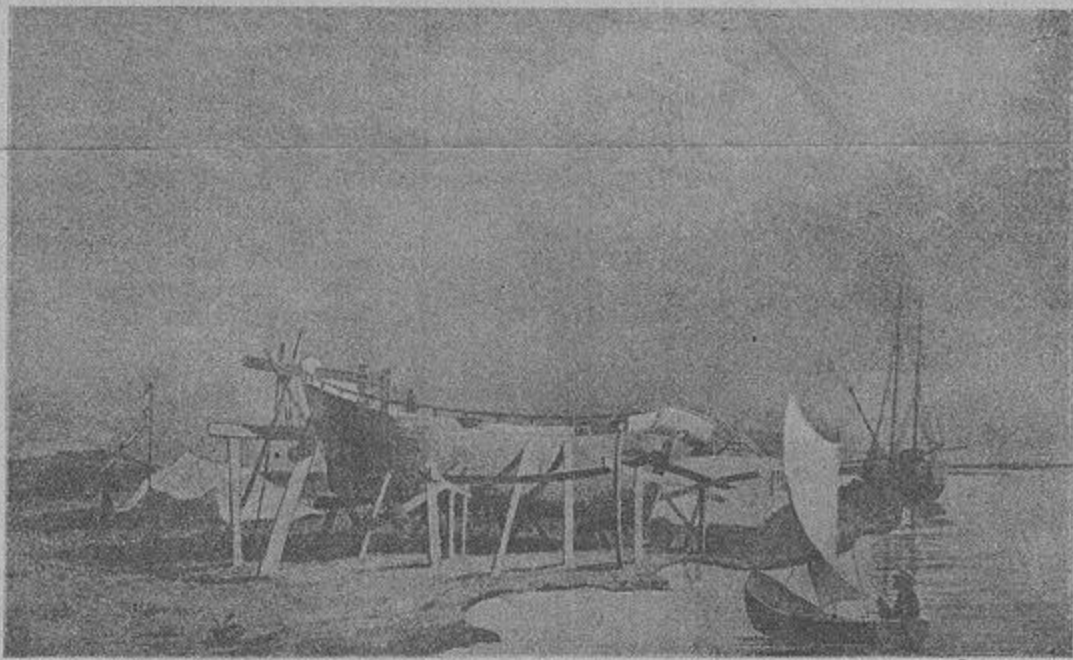
— Хай їде, хай спробує, — сказав врешті батько. За вечерею він довго й пильно поглядав на дочку. Всі були сумні.

В Парижі Льоля зупинилась в дешевенькому готелі Латинського кварталу. Довгі сходи закручували її аж на 6-ий поверх до маленької, як коробка від сірників, кімнатки з зістарілими меблями й облізалими стінами. З вікна вона бачила дахи, вікна й стіни сусідніх будинків... За стіною своєї кімнатки вона чула розмову, кроки, кожний рух сусідів. А на сходах, коли б не йшла по них, завжди стрічала, з мітлою в руках, чорнявого парубка в білому хвартушку, що прибирав кімнати, і кидала йому своє щоденне „bonjour“. „Пер!“ — кликала його щохвилини господиня, — „Пер!“

В кімнаті, де мешкала Льоля, все тріщало від старости. Але що з того? Це ж був Париж! Вимріяний у дівочій самоті, таємничий, старовинний, завжди привабливий, завжди новий Париж! Відважно тупотіли її ніжки по паризькому бруку, заплутували її в лабіринті вулиць, очі схоплювали швидко кожну новинку, дрібничку. І кожна дрібничка була надзвичайна.

А потім потяглися дні різнобарвні, як літні метелики, і кожний з них дарував їй нові несподіванки. Її цікавило все навколо. Вона переймала тутешню моду, заскакувала в каварні і важно пила там каву, оббігала всі великі модні магазини.

Вона вчилася, готувалась до іспиту, що має бути не скоро ще. Треба було багато-багато пра-

Тарас Шевченко

Шкуна „Константин“ (аквареля) 1848

цтовати, багато перейти труднощів, щоб досягти своєї мети. Праця її цікавила і відбирала в неї все більше й більше часу. Хвилинами її брав сумнів, чи зможе вона все це виконати, чи вистачить у неї сили й здібностей, хвилинами її трохи обридла часто одноманітна нудна справа, але потім це проходило, і вона обіцяла собі, що буде пильно працювати, що не буде даремно користати з допомоги батьків. Вона була горда.

Перед сном, лежачи в ліжку, вимріявала своє майбутнє, і все, що її чекало, було таке прекрасне, що вона щаслива засипляла.

В неї було тепер багато приятелів, здебільшого типува паризька студентсько-богемська молодь, з якою познайомив її випадково дустрінулий маляр, син робітника з її міста. Набивалися до її кімнати, а потім витягали її до каварні... За короткий час швидкі ніжки її збігали цілий Париж, швидкі очі оглянули все, що було тут цікавого для молодої жвавої дівчини. Сама чи з товаришами, вона ходила до опери і згори, з Галерії, слухала спів. Вона знала вже багато оперних арій, знала на ймення багато артистів, читала на них критику, слідувала за всіма новинками театру. Дивилась згори, з Галерії, в ложі й у партер, з цікавістю оглядала розкішні туалети жінок. Вони були такі прекрасні, як у казці, Льоля ніколи ще нічого такого не бачила.

Часто, проходячи вулицею, вона зупинялася біля великих вітрин і оглядала гарні сукні, тонку білизну, капелюхи, що нагадували райських птаків.

І часом думала: „От стара, висохла пані в дорогому хустрі, а от друга негарна, крива, пальці її прикрашені брилянтами, а вона, Льоля, молоденька, їй би личило все це куди більше, а от не може мати цього“. Їй було прикро. І чим довше жила вона в Парижі, чим більше бачила, тим більше бажала його мати. А як сюди приїхала, то якось про це не думала.

Льоля не сумувала, вічно була занята, але часто недоїдала, обіди й вечері приносила в жертву шовковим панчішкам і рукавичкам. Додому писала мало. Тяжко було пояснити їм, що ніколи не жили в Парижі, тутешнє життя та ще тої богемської частини його мешканців, і лиш було писати, молодий еґотизм не давав їй втрачувати на це багато часу. Петро писав їй довгі листи, але стати його жінкою там, у провінції, латати йому шкарпетки, перешивати собі старі сукні це здалося Льолі тепер таке неможливе! А він про інше життя і не мріяв, часом лиш каже: „От, як поїдемо на Україну“... і що тоді все зміниться, але як і коли це буде?

В кінці листопада в одному товаристві вона познайомилася з фабрикантом Шаком. На Льолю дивились маленькі очка, живі й розумні, швидко бігаючи між повними щоками і випнутим впертим чолом. Досвідченим оком він оцінював її ніжну красу: легку, пропорційно збудовану постать, тонке личко з великими живими очима, її скромний одяг. Бідна, ще зовсім молода. Що ж? Тим легше буде її захопити, прибрати до рук. Вона його розвеселить, освіжить...

Увесь вечір він підкреслював свою увагу до неї. Її подруги це помітили.

— Ти дивись... — глянула на неї Оля трохи лукаво, трохи суворо.

— Що? — спитала Льоля, хоч добре розуміла, в чім річ.

— Дивись, — кажу, — він одружений.

— Ну, дійсно... Кажеш такі дурниці! — Обидві розуміла, хто це „він“.

— Він тобі подобається?

— Він?! Оцей товстий?! — вирвалося у Льолі так щиро, що Оля всміхнулася.

З того вечора ім'я фабриканта стало часто згадуватись у їх товаристві. Маляреві Наболотному, що якось умів існувати без сантима в кишені, він допоміг тим, що купив у нього картини, його приятелів, портретистові Крукові, дав малювати свій портрет, Олі знайшов в одній родині години англійської мови, безробітному Цвікулу віддав на свій кошт вчитися на шофера, почав запрошувати на вечері, і вся ця боса й гола компанія поїдала тепер час від часу в дорогих ресторанах смачні обіди.

— Дивись, — казали Льолі — не смій з ним сваритись, а то він не візьме мене на працю.

— А в мене не купить картини!

— Ну, дійсно, при чім я тут, — відвертала Льоля голову.

— Льоля „женщина коварная“, — тягнув Наболотний.

— Ви його добре приберіть до рук.

— І витрусіть добре з нього грошей.

— Та що ви причепились до мене! Дайте мені

спокій! — боронилась Льоля. Починала вже гніватись. У голосі її чулися нотки ображеної дівчинки, що ось-ось заплаче.

Якось фабрикант Шак заїхав на рю де Сен, число 8, туди, де мешкав маляр Наболотний, напроти в маленькій кімнатці Льоля, а в кінці довгого передпокою на тім же поверсі — Оля. У Наболотного кімната була більша, і тому там збиралось усе товариство, варились спільні вечері, передавалися з рук до рук газети, приходили слухати грамофон. Сюди щодня по кілька раз засакувала Льоля з подругами. Несподівана візита фабрикантова зробила велике враження. Всі були здивовані.

— Він, здається, з глузду з'їхав, — хитав головою Цвікула.

— То він до тебе дійсно... того? — питав Наболотний. Льоля гнівалася.

— Ви одружені, — якось сказала вона Шакові у відповідь на його настирливі слова, — як ви можете мені це казати?

— У мене з жінкою нема нічого спільного, — швидко сказав він. — Ми вже разом не живемо чотири роки. — І дивився на неї вперто.

Взяв її до опери на „Ріголетто“. Заля була переповнена, співали чудово. Вони сиділи в ложі. Часто він нахляв до її вуха голову, казав їй то те, то інше, і це перешкоджало слухати спів, так що вона більше удавала з себе уважну, ніж була справді. З театру вони заїхали до каварні, в цю пору вже досить порожньої. Він наливав до чарок. Розмова обривалась, і Льоля почувала, як мало між ними спільного. Він дивився на неї і знову казав те саме.

— Ні, ні, — хитала вона головою, — це неможливо. — Його пропозиція здалася їй раптом дикою, образливою, як і в перший раз, коли він про це заговорив.

— А як треба, можна буде розвестися, — говорив він про своє подружжя з жінкою, — це ж дуже просто можна зробити.

Ні, ні, ні! Як він сміє! Мама? Що сказали б мама, тато?

Після цього вечора вони стали бачитись рідше, але він її з погляду не спускав. Тільки став обережніший. Вони час-від-часу вдвох обідали, слухали музику, їздили на перегони... Про свої почуття він більше не казав. Вона це помітила, була здивована, і чомусь їй було неприємно. Вона йому більше не подобається? Вечорами сиділа, як і раніше, в милому товаристві Олі, Цвікули, Наболотного, але якось не уважно слухала всіх розмов і нервово чекала телефону. Чи закличе її сьогодні Шак, чи запросить кудиньбудь? Але сама не дзвонила йому ніколи. Часом ловила себе на думці, що ці люди — Наболотний, Оля, Крук, — як вони бідують увесь час в цім житті і якось не можуть вилізти. Вночі вона довго не могла заснути, неспокійно поверталася в ліжку. Їй приходила в голову страшна думка, що, може, те саме чекає її. Отаке бідування без кінця. А що в неї гарний голос? Відділ співу в консерваторії повний таких гарних голосів! І що вона хвилюється, відчуває таке радісне, велике піднесення, як співає? Але ж, це всі відчувають. А хіба Наболотний не тишиться, якщо йому владсть щось краще намалювати? Та він скаже тоді по кімнаті, як шестилітній хлопчик, а як продасть картину, накуповує вина, сардинок, ковбас, солодощів, і в них тоді пир!... Ну, а що з цього всього? Їй так погано ставало від цих думок, такий неспокій і страх охоплювали її. Так, наче вся мужність раптом покидала її, і лишався тільки цей страх, що тягнувся до неї з усіх закутків одинокої темної кімнати. Оля часом довго на неї дивилась і увесь час хотіла заговорити з нею про щось, але Льоля не давала їй. Все перебивала розмову, цілувала її швидко, нервово, й тікала з кімнати. Рідко тепер бувала дома, але помічала не раз, що як входить до кімнати, де всі сидять, то розмова обривається. Очевидно, говорили про неї. Бачили, що вона, як раніше, без грошей, і тому догадувалися, що між нею і фабрикантом ще нічого нема.

— Що ж, метресю своєю хочє вас зробити —, якось несподівано сказав їй Наболотний. — Обережно, дитиночко, він пташка стріляна.

Льоля піднесла голову, блиснула з докором на нього очима і не сказала ні слова.

Фабрикант Шак декілька разів хотів їй зробити дарунки, але вона не приймала. Брала тільки квіти.

— Ви можете далеко зайти, — сказав він і різко підкреслив: — коли захочете.

Тижні тікали... Тепер вони бачились знову дуже часто. Хотів осліпити її блиском, дати їй відчуття сили й могутності грошей. Тратив їх тепер багато більше, ніж раніш. Льоля ледве могла

опам'ятатись. Автомобільні проїздки, ресторани, каварні, навколо пишно вбрані жінки... Голова її починала крутитись.

Цей блиск навколо, квіти, повітря, насичене пахощами, музикою, дзенькотом склянок... Бачила в великих люстрах відблиск свого оживленого лиця. Вже без обурення слухала його слова.

А він говорив про свою самоту...

— Ну, вам, здається, ведеться не так погано, — сказала йому Льоля.

— Що це все!... — махнув він рукою. — Для кого це? Для кого? — з натиском говорив він. — От, думав, ви. Але що я для вас? Ви молоденька, гарна, перед вами життя. Що вам до старого, як я? — Він казав це все, скопа на неї поглядаючи.

— Ви не такий ще старий, — наївно, тихенько сказала йому Льоля.

— Е-е, що там я. Ви — от кому жити! А таким, як я, полегшувати вам це життя, відкривати перед вами шлях... Допомогти піднятися над цим натовпом, вирватися з цієї пересічності! От, для чого ви створені! А інакше це все вас затигне, засмокче, як багато інших. Шкода!

Він помовчав. Обличчя його було сумне й розчароване. Льолі стало трошки шкода цього багатого й такого нещасливого пана.

— О, це гарна жінка, перший сорт, — сказав він, залюбки дивлячись услід за дамою, що біля них пройшла в каракуловому хустрі. — Люблю каракулі — і значуче подивився на Льолю. Ось, мовляв, як захочеш, і ти будеш це мати.

— Так, це гарно — сказала вона і, жартуючи, додала: — От, може, колись, як розбагатію, теж буду такою пишною дамою. Але... треба ще трошки почекати, — і трохи напружено всміхнулася.

— Та чого чекати. Зараз можете це мати! — Їх погляди стрічаються. Він з цікавістю слідує за нею.

Але Льоля знайшла в собі несподівано багато такту. Вона, незвикла до розкоші, входила в найелегантші ресторани з байдужим виглядом, наче бачила все це багато разів. В очах її була спокійна байдужість справжньої світської дами. А в уміні одним влучно прицепленим букетом фіялок надати свіжість і новизну старому одягові — тонка й майже несвідома кокетерія, вроджений смак. Вона звикала бачити навколо цей блиск, багатство, соромилась своїх бідненьких одягів, з огляду дивилась на свою тісну кімнатку, на потріпані одяги своїх приятелів, стала нервова, неспокійна... Думки її розбігались, і вона не могла тепер зовсім працювати. Все ставало їй осоружним. Якось вона сіла й несподівано сама для себе написала йому коротенького листа: „Добре, я згодна“.

Вони стрілись. Льоля майже не дивилася на нього. Вона поставила умову, що перший час вони проведуть за Парижем. Він з усміхом зразу згодився виконати її маленьку примху.

Пані в білій блюзці вже давно доїла свою вечерю, сиділа, час від часу позіхаючи і, врешті, встала, щоб відходити. Ця неділя пройде в неї, здається, без пригод. Льоля зі своїм супутником теж закінчили вечерю. Потім піднялися наверх до кімнати. І, як і в перший раз, коли лишлася з ним удвох в кімнаті, вона відчула незручність. Запропонувала зробити малу прогулянку, „бо ж такий гарний вечір. Хочете?“ Він наблизився до неї і обережно, але міцно притяг її до себе.

— Хочете? Не „хочете“, а „хочеш“. Хочу, маленька, але раніш... Він притулив її міцніше. — Хочу... хочу тебе цілувати. Я ж тебе ще, як слід, не цілував. Льоля відхилась, але його короткі пальці міцно її тримали. Все міцніше й міцніше...

— Моя масенька... моя... — Малі очка його засвітилися. Цілував її. Товсте лице його з надутими щоками розчервонілося. Влучивши мент, вона вирвалася з його рук.

— Кошеня, от, кошеня!... Я тобі дам вириватись!... — Він важко дихав. — Я тобі цього не забуду! — Глянули один на одного. Уста його були скривлені, але вже володів собою. Настала тяжка мовчанка.

— Ви, здається, хотіли йти прогулятися? — сухо спитав він.

— Так, — відповіла покірно.

Вийшли на майдан. Тиша була навколо. З вікон будинків проглядало світло через густу зелень дерев і кущів, що ховали їх від вулиці. Пахощі розквітлого бузку ширлилися навколо. Вони поволі йшли по темних вулицях, заглиблені у свої думки. Її охопило тужне, неспокійне почуття. Було чогось сумно чи чогось жаль. У містечку всі звуки замерли і стояла глибока тиша. Але в душах їх був неспокій.

Щось промайнуло в траві і вскочило на дерево. Повітря було тепле й лагідне. Ніч і весна.

Льоля піднесла лице вгору. Небо було зоряне, таке безмежне, радісне, святкове небо. Їй захотілось того ж спокою, тиші, ласкавості і в своїй душі. А це якесь непорозуміння між ними, Вона несміло, обережно взяла його під руку. Не оглянувшись. Знизу зазирнула в його лице. Відчула до нього щось подібне до ніжності. Все таки вона вже тут, і ця людина біля неї. Але він був мовчазний і понурий. Їй стало прикро й ніяково. Як це дивно...

— Вже час назад, — сказав він. — Пізно вже.

— Ні, ні, ще трошки... Ходім.

Ще трохи пройшли.

— Ну, тепер ходім уже, — сказав він.

— Ні, ще трошки. — вона майже тягла його.

— Та що це ти так до самого Парижу думаєш дійти?

Піднесла очі, наївні, широко розплющені, погляди їх стрілися. Дивився на неї пильно і з цікавістю. Усміхнувся тепер і з полегкістю віддихнув. Узняв її під руку.

— Ходім, маленька.

Але в Льолі наче спалахнуло щось. Наче струна якась натяглася й забрехала. Вона вперто, легко й зграбно звільнилася від нього й пішла вперед нешвидко, часто оглядаючись. Ішла просто в темну вулицю назустріч мряці. Він лишився на місці, і це її трошки розсердило. „Думає, що я злякаюсь і повернуся назад. Так, отже, ні!“ — і завзято пішла далі. Її охопило хвилювання. Оглянувшись знову. Він стояв на місці. Ішла далі і потім знову оглянувшись. Постать його своїм похилом показувала, як напружено він слідкує за нею. Але він з місця не рушився. „Ах, так!“ Боялася трохи, але йшла вперед у саму темряву, наче кидала себе в сітку нічних вуличок. Знову оглянувшись. Постать його вже огорнена білуватим туманом. Вона маячить, втрачає гострість ліній. Несподівана думка, як блискавка, вдарила її у голову. Знала вже, що зробити. А що з цього вийде, — про це не думала.

— Більше не оглянусь! — і пішла швидше, майже побігла... Знала, що не вернеться.

— Льоля! — гостро прорізало тишу.

— Льоля! — долетів його розгніваний голос.

Не відізвалась. Бігла... Серце стукало швидко-швидко... Але відчувала таке завзяття, і відвагу, і впертість, і таку радість, і звільнення від чогось, що давило її і мучило ці дні.

Вулиця обірвалась. Починався міський садок, тепер порожній.

— Льоля! — почула його голос десь іззаду. Він швидко йшов. Зараз її дожене. Побачила кущі. Розсунула віти й просто туди пірнула. Подряпалась і зараз же почула його близькі швидкі кроки... Застигла. Віти її кололи, лізли в обличчя, але не ворухнулася.

— Льоля!

Пройшов біля самих кущів, де вона була схована, і, скоріш до самого себе, люто сказав: „Це вже чорт знає, що таке!“ Зупинився при вході у садок. Просто на нього падало світло від ліхтаря. Оглядався на всі боки. „Бачу його, мабуть, останній раз“, подумала. Старалася не дихати. Ясно малювалась їй кремезна постать, незграбна й коротконога, міцно збита, кругла велика голова. Нервово повів усім тілом, повернувся і пройшов біля кущів, де вона заховалась. І на один мент вона побачила його обличчя. Воно було скривлене від злості. Потім чула кроки, що все тихшали... Але слова „Льоля“ вона не чула вже. Перечекала ще, потім вийшла на доріжку саду. Розглянувшись і пішла вперед, трохи непевно. Дороги не знала, знала лише напрямок.

В кишенці її жакетика дзвонили лиші декілька дрібних монет. Гроші, капелюх, рукавички — все лишила в готелевій кімнаті. Ішла, і волоссям її погравав теплий нічний вітерець. Ішла і вдихала всіма легенями свіже весняне повітря. Дерева простягали їй назустріч свої віти і наче хотіли схопити її своїми кострубатими долонями, а чорні тіні їх були, як глибокі провалля на освітленій місяцем землі. У вікнах не світилося вже, і віконниці були спущені. Їй трошки страшно було йти так самій, бо завжди боялася темноти, але вперте бажання не вертатися було сильніше. Лякалася, і все таки йшла. Місяць почав уже нахилитися нижче. Північ давно минула. Мерехтіли зірки... Вони наче дзвеніли... Як низько, як близько до землі було це небо! Вона раніше ніколи цього не помічала. А тепер хотілося невідривно дивитися вгору в біде лице місяця. І здавалось, що згори, від місяця і зір, ішло якесь тепло. Страшно вже не було, бо так близько було це тепле зоряне небо.

Все спало, тихо дихала посріблена земля. Якесь просвітління вступило в її душу. Все було таке легке й прозоре навколо, а вона — як окрилена. Згадала малий покій на 6-ому поверсі марного готелю. Вона дійде туди, як буде вже ранок. І уявила собі, як відразу побіжить до Олі і все розкаже їй. Оля їй відчинить, ще спляча, тепла від сну, здивовано закліпає очима...

Льоля все йшла, вже трохи притомленим кроком. Доми й вілли щезли, дорога бігла сама.

Коли вона прийшла до міста, було вже зовсім ясно. Перше метро довезло її до Латинського кварталу. Додому залишалося пройти ще кілька вуличок. Але ноги її так боліли, що знесилена опустила на лавочку. Сиділа довго. Була схвилювана подіями минулої ночі, але не спроможна була про це все тепер думати. Потім, аж тоді, як прийде додому. Тіло ніло, а ноги наче налилися тяжким оливом. Бачила, як пробуджувалося місто. Чула, як з гуркотом відчинялись вітрини, і біля них починали метушитися й поратися крамарі. Вулиці були ще майже порожні й тихі. В бічних вузьких вуличках приховалися тіні й холодок. Перші сонячні промені позолотили вежі й бані церков, розсипались визерунками по широких хідниках, заграли в смугастих вікнах храму різнокольоровими іскрами, наче вливали в пробуджене місто золоту сонячну енергію.

Рух усе збільшувався. Заторохтіли вози, задзвонили кола й автобуси, проїхало, гримлячи, кілька вантажних авт. Люди із зосередженими обличчями, на яких ще не зовсім зійшов передраїшний сон, школярі з книжками поспішали на працю. Біля кіосків з газетами купився малий натовп.

Льоля бачила цей рух навколо себе, відчувала це могутнє биття пульсу великого міста. Наче якась величезна машина зарухалась і пішла в хід. І перший раз вона побачила місто іншими очима. Бачила новий Париж, не Париж нічних кабареїв й мюзик-голлів, аперитивів і первового крикливого джазбанду, Париж, де розпалювались людські пристрасті, де сяяла дорогоцінним камінням розкіш багатів і чорніли убогими норами мешкання бідняків, а Париж — місто високих веж, будівель і колон, розкинутих парків, де грали водограї і білили чистою красою статті, тепер вона бачила місто, збудоване працею тисяч і тисяч людських істот, місто, де людськими руками створювались все нові й нові чудеса на землі, місто, освячене людським генієм. І з усе більшим подивом і натхненням дивилась вона на будівлі й храми, що наче росли до неба своїми високими вежами.

Париж, 1940 р.